

Çeviri :

ÇİN SANATINDA ERKEN DÖNEM TÜRK ERKEĞİNİN GİYİM – KUŞAMI

6. YY'IN İKİNCİ YARISI- 8. YY'IN İLK YARISI (ÖTEKİLERİN İMAJLARI)-II*

Sergey A. YATSENKO

Çev. Hicran KARATAŞ**

Sonuç:

6. yy'ın İkinci Yarısına Ait Görüntüler

Türk giyim- kuşam tarihinin aydınlığa kavuşması için Birleşik Büyük Kağanlık periyodunun en erken dönemin detaylı ve boyanmış tasvirleri, özel bir değer taşımaktadır. Bir istisna dışında Türk tasvirlerindeki kaftanlar ya en üst kısımdan önden bitleştirilmiş (En çok özel zamanlarda, şölen, tören, ziyafetlerde) ya da sadece üst kısmı açık bırakılmıştır. Açık bir şekilde bazen belli belirsiz sağdan sola (ki bu erken nomadiklerde gelenekseldir ve Zhouşu'nun şahitliğiyle sabit şekilde de yaygındır)¹. Perslerden farklı olarak (Önemli şahsiyetler başlık takmak zorundadırlar) Türkler ise başlıksızdır (Tüm tasvirler için geçerli olmamakla birlikte).

Erken dönem Türk tasvirleri içinde dört Türk kostümünün bileşenlerini içeren tasvirlerden daha önce makalemizde bahsedilmiş her biri tek tek ele alınmıştır. An Qie'nin lahitindeki farklı panellerde özet olarak üç farklı Türk grubun giyim- kuşam unsurlarını görmekteyiz. Giyimleri, saç stilleri farklı bu üç grup, muhtemelen Büyük Kağanlık ve An Qie arasındaki görüşmelerde hazır bulunan ve farklı boylardan şehirlerden, bozkırdan geldikleri bilinen kişilerdir. Birbirine yakın bu üç panel (Biri efendi, diğeri hizmetkâr olmak üzere iki Türk ile ilgili epizotları içermektedir) “Grup 1” olarak adlandırılmıştır. Üçüncü panel (Bu panele An Qie bir Türk'e bir içecek ikram etmektedir) Bu panelde başka bir

* Makale www.Tranoxiana.org/14/yatsenko_turk_costume_chinese_art.html adresinden alınmıştır. Çevirinin ilk bölümü 9. sayıda yayınlanmıştır.

** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi- Ankara / TÜRKİYE

çift Türk tasvirini görmekteyiz. Buradaki ana karakter olan Türk, ayrıca“Grup 2” içinde değerlendirilecektir. İçinde şölendeki beş Türk’ün tasvir edildiği başka bir panel (Ana karakter halının merkezinde oturmaktadır. Bazı müzisyenler onu eğlendirmeye çalışmaktadırlar). Söz konusu panel de “Grup 3” te tekrar işlenmiştir. En son olarak oldukça spesifik Miho Müzesindeki lahitte yer alan atlı geçiş töreninden bir tasvir olan ve tasvirler içinde Türk yaşantısından bir görüntünün sunulduğu tek tasvir olması niteliğiyle “Grup 4” olarak ele alınmıştır. Sözü geçen grupların giyim- kuşamları arasındaki farklılıkları analiz edeceğiz.

Grup1. Farklı sosyal statülerden gelen bu iki kişi, üç tasvirde birbirini tamamlayıcı şekilde tasvir edilmiştir. Yerleşim merkezinden uzakta hareketlilik içinde, avlanmayla ilişkili olarak yurttan verilmiş bir dinlenme molası tasvirde yer almaktadır. Her biri kısa kaftan (Dizlere kadar) giymektedir. Her ikisi de önden kapatılmıştır. Bu durum, genelde resmi durumlarda gerekliken avlanma sırasında gereksiz olmasına rağmen kapalıdır (Diğer Türk tasvirleri içinde hizmetkârın üçgen yakalı kaftan giymesi sadece bu tasvirde görülmektedir).

Efendi her özel durumda göğüs hizasında kırmızı kenar süsü olan beyaz kaftan giymektedir. Kol yarıları geniş ve uzundur. Hizmetkâr ise, siyah kenar kıvrımı boyunca siyah bezeli kırmızı kaftan giymektedir. Her ikisi de kırmızı renkte yatay çizgili fanila giymektedirler. Efendinin pantolonu siyah yatay çizgili ve beyaz orta genişliktedir. Beyaz rengin kullanılmadığı durumlarda, tasvirde resmedilen kişinin ten renginde boyanmadan bırakılmıştır. Pantolonun paçaları, kısa çizmelerin içine sokulmamıştır, Pantolonun yanlarında şerit de olabilir. hizmetkâr diz üstü olmamakla birlikte, uzun çizme giymektedir (Zar oyunu tasvirinde[Fig. 6] de açıkça görülmektedir). Efendi dokumadan yapılmış metal ayrıntıları olmayan ve bele iki kez dolanarak bağlanan bir çeşit siyah kemer kullanmaktadır. Kemer altın ya da altına benzer parlak kemeri kaplamalarla ve dikdörtgen plakalarla bezenmiştir (An Qie’nin otantik kemerinin üzerindeki gibi). Kemerden başka ilave parçalarda sarkmaktadır (Sol yanında bir hançer takılıdır. Yine de belirtmeliyim ki efendinin bu tipte (Ok kılıfıyla) bir kemer kullanması sadece avlanma tasvirinde görülmektedir. Diğer bir durumda (An Qie’nin misafiri olarak) bu kesinlikle yoktur. Hizmetkârın kemeri deri olup, kenarlarında sarkıklar vardır. Kemerinde küçük yuvarlak bir çanta bağlıdır.

Tüm bu detayların Sogut giyim kuşamında (7. yy’ın sonlarında ve 8. yy’ın başlarında) tipik olması önemlidir (Kaftanın göğüs hizasındaki standart kırmızı bordürü, kenar kıvrımı ve kol genişliği, pantolonun siyah eğimli çizgili ve bacak boyunca yandan kırmızı şeritli olması, pantolon paçasının botların içine sokulmaması...). Daha önemli olan şey ise, bu benzerliklerin sadece efendi statüsündekilerin giysilerinde görülmesidir. Bu soru, aristokrat Türklerin

bu dekoratif elementleri Sogutlu kolonilerden alıntılardıkları ihtimalini akla getirmektedir.

Grup 2. Yerleşik bölgede verilen bir ziyafet yemeğinin tasvirinde, Türklerin kaftanları tamamen kapalıdır. Çizmeler aynıdır (Hizmetkârınki uzun, efendininiki ise daha kısadır). Bir kol yeni, diğeri ile birleştirilmiş bir el, diğerkol yeni içine sokulmuştur. Her ikisinin de üst beden giysisi geniş yakalıdır. Her ikisi de hem sakalsız hem de bıyıksızdır. Efendinin üst beden giysisi daha uzun kahverengi (İpek?) ve kırmızı kenar süslüdür. Hizmetkârınki ise daha önce de bahsedildiği gibi kırmızıdır. Grup 1’de yer alan tasvirdeki saç örgüleriyle kıyaslandığında bu gruptakilerin saç örgüleri daha (Karın bölgesine kadar ulaşmaktadır) uzundur. Grup 1’deki gibi efendinin siyah kemeri (Özel günlerde kullanılan cinsten ve dokuma) tokasız olup iki kez bele dolanarak bağlanmıştır. Hizmetkârın ise kemerinde dikdörtgen parlak plaka mevcuttur.

Grup 3. Türkleri gösteren diğerk panellerle bağıntılı olmayan tek panelden oluşmaktadır. Burada iki değil, beş Türk vardır. İki halının üzerinde oturmaktadır (Bir efendi ve bir müzisyen) diz boyundan daha uzun kaftan giymektedir (Ziyafetteki pozisyonları gereği önden iliklenmiş). Arkalarında duran kişiler, kısa diz hizasında kaftan giymektedir (İkisinin üzerinde kırmızı ve tamamen kenarları boyanmış pelerin görülmektedir). Arkada duran Türkler ,üçgen yakalı gömlekler giymektedir. Bu panelin sanatkârı kaftanların göğüs kısmındaki dekorlara özel bir itina göstermiştir (Müzisyende çift katlıyken, efendininiki sarı renkte, üst kısımda sol tarafında duran iki kişininiki ise, kaftanıyla aynı renkte, sağda duranın ise beyaz renktedir). Diğertüm tasvirlerden farklı olarak burada her birinin bıyıkları olduğunu ve bunların ya krem benzeri bir şeyle bükülmüş ya da aşağıya doğru uzatılmış olduğu görülür. Her birinin metal ayrıntılar içermeyen deri kemer kullandığı da onun başka bir özelliğidir. Grup 1 ‘deki gibi burada da ana karakter, sakalıyla farklılaşmaktadır. Oldukça açık renkte pembe üst beden giysisinin altından, pantolonun rengi (Burada kırmızıdır) görülebilmektedir. Sol tarafta duran kişinin açık renkte ve siyah eğimli çizgili (Grup 1’de olduğu gibi) pantolon giymektedir. Halının üzerinde oturan iki kişi, diz hizasında çizme giymektedir. Ayakta duranlarda ise, daha kısa çizmeler görülmektedir. Bu grubun en farklı olduğu noktalar; gömlek yakası ya da boyun kısmının formu, bıyık kullanılması, kemerlerde metal detay olmaması, pelerinler, robanın çeşitli ve robadaki çift hatlı dekoratif bezemedir.

Grup 4. Bu grubun içeriği Miho Müzesi’ndeki iki paneldeki kostümlerden oluşmaktadır. Bu grup içindeki giyim – kuşam elemanları farklı sosyal statüdeki insanlar için diğerk gruplardan daha fazla türdeş elemanlardan oluşmaktadır. Giyim- kuşam elemanları üç ana renge boyanmıştı; kırmızı, beyaz

ve yer yer siyah. Bunlar atlı sipahilerin (At sırtındaki avcılarda kısa diz boyunda kaftan) ve şölen giysisinden oluşmaktadır (Yurt etrafında oturanlarda ayak bileği uzunluğunda kaftan). Önemli şahsiyetlerde (Grup 1’de olduğu gibi) üst beden giysilerinin beyaz oldu görülürken daha az önemli şahsiyetlerde kırmızı (Aristokratın bazı misafirleri, atlı hizmetkârlar ve arka fondaki atlılar). Önemli şahsiyetlerin beyaz pantolon giydikleri dikkat çekmektedir. Farklı sosyal statülerden gelen kişilerin kaftanlarında, dekoratif tasarımların varlığı Sogutlar için tipik bir özelliktir. Efendinin kaftanı eşsizdir (Kaftan tamamen dikey hatlarda kırmızı kemerlerle süslenmiştir). Tamamen beyaz giyim içindedir. Kemer diğer gruplarda yoktur. Saç stili, örgüsü bakımından diğer gruplardan farklıdır. Saç örgüleri karın hizasına kadar uzamakta (Grup 2’de olduğu gibi) ;fakat yedi örgü (dört örgü başın sol yanından üç örgü de sağ taraftan) birleştirilmemiş, her biri ayrı ayrı durmaktadır. Hiç birinde sakal mevcut değildir. Bununla birlikte, bıyıkları benzer şekilde uzundur (muhtemelen krem benzeri bir şeyle şekillendirilmiş). Ayağa giyilen unsur bakımından da oldukça spesifiklerdir. Önemli şahsiyetlerde diz altında üçgen tasarımlı siyah çizme görülüyorken, daha az önemli kişilerde ise, kırmızı renkte ayak bileği uzunluğunda bir ayakkabı görülmektedir.

6. yy’ın ikinci yarısına ait Türklere (Birleşik Büyük Kağanlık dönemi) ait giyim –kuşam elemanlarının tasvirleri, dört grup altında analiz edilmiştir. İlk olarak, önemli lokal detaylar içermektedirler. İkinci olarak da bu giyim- kuşam elemanlarının 7. yy’a ait tasvirlerdekiyle mukayese edilmesine özel bir ehemmiyet verilmelidir.

7. yy Tasvirleri – 8. yy’ın ilk Yarısı-

Bu periyod Doğu ve Batı Kağanlığı’nın Çin egemenliği altında yaşadığı (630- 682) ve bağımsızlıklarını ilan ettikleri (682- 744) süreci kapsamaktadır. Bu süreçte, Çin ve Türkler arasındaki diplomatik ilişkiler doğal olarak değişkendir.Fakat süreç içinde kültürel alışverişlerin varlığı şüphesizdir. Tasvirler, üç ikonografik tipte ayrılabilir. Türkler ve Çinler arasındaki politik ilişkiler süreci, nasıl işlerse işlesin buluntular; Göktürklerin yarım asır süren esaretleri boyunca uğradıkları kültürel etkiyle Türklerin statüleri de değişikliğe uğramıştır (Sınırlarda ve büyük Çin kentlerinde yaşamaktadırlar). Şu çok önemlidir: Benzer buluntular içinde yer alan diğer barbar kavimlerin aksine, Türklerin kostümlerdeki Çin esintiler görülmemektedir. Çin kostümlerinden elementler burada tespit edilmemiştir.

Çin resmi kayıtlarında aksini söyleyen yazıların şahitliğini tasarruf etmenin yanı sıra Birleşik Kağanlığı’nın dağılmasının ardından doğu bölümünün ilk yöneticisi (Sui İmparatorlarına bağlı) Yehu’nun oğlu Kim’in (604- 608) nomadik Türk vatandaşların giyim kuşamları için Çin unsurlar

sokmak için resmi bir girişimde bulundu. Kağan Mozhou da Çinlilerin giydiği mor ve başlıklı bir kaftan “Putou” giydi (Kuner 1961: 190)

731’ de öldüğü bilinin Doğu Göktürk Kağanı Kül Tigin’in merasim figürleri içinde, göğüs kısmı soldan sağa kapanan kaftanlı kişiler görülmektedir. Göktürk Kağanlığından Türkler’in kostümleriyle ilgili çelişkili durumun açıklaması basittir. Türkler hem anayurtlarında hem de Çin’de farklı geçmiş ve kültürleriyle yaşamış olmalarından kaynaklanır(Başka bir ülkede göçmen konumunda olmak onların etnik unsurlarını korumak için daha fazla önem göstermelerine sebep olmuştur)

Tip 1. Buluntularda 9 – 10’da asalet göstergesi olarak, bir atıyla karşılaşmaktayız. Yüksek başlığındaki kartal figürü iki yakalı kısa kaftanı ve uzun çizmeleri (ya da tozlukları) ile birleştirilmiştir.

Tip 2. Aristokrat, uzun bir kaftan giymektedir. Özel bir tip başlığı vardır. (11, 12, 14). 11 ve 12’deki tasvirler ilginçtir. Buradaki yaşlı erkek tasvirleri, tipik bir şekilde Doğu Göktürk Kağanlığı’ndaki yaşlı (Sakallı 12) aristokratları temsil etmektedir. Oldukça nadir bir duruşla ve standart giyim kuşamıyla; uzun kol yenleri olan kaftan omuzlara atılarak giyilmiştir. Başlıkta uzun bir arka uzantı, dar pantolon ve ayakkabılar tipiktir. 11. tasvirdeki çiftten yola çıkacak olursak bu tasvirde kostümlerdeki dört renkli skaladan beyaz rengin bu kostümlerde baskın renk olduğu görülmektedir. 14 nolu tasvirde bu tasvire görünümde benzemektedir.

Muhtemelen, her iki grup da yaklaşık olarak aynı statülerden oluşmakla beraber farklı yaşam tarzları ve farklı sosyal rollerden gelmektedir (Akamenidler zamanındaki soylu Perslerin saraylı, askeri sipahiler ve askeri avcı personel kıyafetlerine kıyasla).

Tip 3. 13. Tasvirde yer alanlar, nomadik Türk vatandaşlar için ortaktır. Koyun derisi kaftan (ya da manto) uzun siyah tozluklar kemere bağlanmış, giyside dekoratif unsur yok, kısa saç kesimi ve başlıksız görünümüdür. Bu tasvir önemlidir.Çünkü Türkler sıradan vatandaşları tasvir etmeye sanatlarında tenezzül etmemiş ya da gerek görmemiştir.

O halde, 6. yy’ın ikinci yarısında ve daha sonraki süreçte, 7.yy’da Birleşik Göktürk Kağanlığı dönemine ait tasvirler arasındaki fark nedir?

1. En erken tasvirlerde şahısların çoğu, yüzü dönük ya da yarım profilden görülmektedir. Sadece figür 6’da muhtemelen ikincil statüdeki bir Türk’ün yüzü tam olarak görülmektedir. Türklerde ilk olarak; tipik olan üçgen yakalı kaftan, boyundan bitştirilmemiştir. Bu detay daha sonraki yüzyılda baskın hale gelmiştir. Semerkant’taki Efrasiyab duvar resimleri ve topraktan yapılmış

bulgulardan hareketle, söz konusu detayın bir sonraki yüzyılda baskın hale geldiği görülmektedir.

2. Hem çok kısa, hem de çok uzun kaftanlar sonraki yüzyılda karşımıza çıkmaktadır (Kısa olan (9- 10) diz üstü; uzun olan (11- 14) ayak bileği hizasında). Onların giyim şekilleri oldukça çeşitlidir. Erken dönemde vücuda tamamen giyilirken sonraki dönemde omuza atılarak giyilmişlerdir. Yaka derinliği az olup yaka kapamasının sola olması, erken tasvirlerde görülür (1/ 5 ayakta duran).

3. 7. yy'ın ortalarında Efrasiyab'la ilgili tasvirlerde; kaftanlarda dekoratif süsleme kol ağzındayken, erken dönemlerde daha komplike süslemeler kol manşeti, göğüs robasında da görülmektedir. Erken dönemin komplike süslemeleri 7. ve 8yy'ın Göktürk uzun kaftanlarında soylularda karşımıza çıkmaktadır (12, 14).

4. 7. ve 8. yy'ların ortalarında renk tercihleri farklıdır (Efrasiyab'taki duvar resimleri, Çin'den toprak figürler, Altaylardan otantik gömlek kalıntılarından hareketle). Türk erkeğinin giyim- kuşamının üst beden unsurlarının renkleri; beyaz, kırmızı, bazen sarı; çok önemli kişilerde yeşil, açık/ koyu mavi², siyahtır (ayak giyim unsurlarında ve başlıklarda). Bir bütün olarak hepsi Sogutlar ve Çin'le tutarlıdır. ³Daha önce çok kullanılan ve popüler olan beyaz, az da olsa pembe ve kırmızı renklerden sonra yeşil ve açık/koyu maviler tasvirlerde görülürken kahverengi renk soylulukla ilgili tasvirlerden kaybolmuştur. ⁴Aynı durum Semerkant'taki Büyükelçiler Salonunda Sogutlu portrelerde de görülmektedir. Bu tasvirlerdeki Türkler, tek renkte kıyafetler giymektedirler (Bunlarda ipekli kakma süsler görülmektedir. Bu süslemeler, renk yönünden olmasa da ışıklandırma yönünden çeşitlidir).

5. Erken dönem tasvirlerde resmedilen tüm kişiler başlık kullanmamakta ve saçları uzun örgülüdür (Semerkant'ta Batı'da tasvir edilen tüm şahıslar, üzerinden söylenilebilir). Onlardan farklı olarak sonraki periyotta muhtemelen Çin'de yaşayan ve soylu olmayan kişiler saç örgüleriyle başlık kullanmaktaydılar. Bu iki durum arasındaki farkın sebebi ne olabilir? Ben bunu Çin İmparatorluğunda işleyen sosyal normlar ve hayat tarzı gereği Türklerin saç stillerini açıkça gösteremediklerini sanıyorum. ⁵Soyluları gösteren tasvirlerde, bu soylu kişilerin arkalarında uzun sarkık bir başlık takıyorlardı, saç örgüleri de muhtemelen bu arka parçanın içinde saklıydı (11, 12, 14). Kartal figürlü başlığın arkasındaki kalın sarkık parçada, benzer saç örgülerini saklıyordu.

6. Sadece erken dönem tasvirlerinde kırmızı pantolon görmekteyiz. Bu, Sakalar zamanından beri bir Orta Asya geleneğidir (Altay Dağlarında Pazırık Kurganı, Sincan'da Zanhunluk, Kazakistan'da Semirechye) dahi ileri periyotlarda da (Noin – Ula Kurganı, Kırgızistan'da Kenkol Kültürü ve

diğerleri: Yatsenko 2006a: 94) varlığı bilinmektedir. Özellikle Grup 1’de pantolonları beyaz renkte ve oblik çizgili görmekteyiz (Sogdlarda da benzerleri görülmektedir). Erken dönem orijinal siyah kemerin An Qie ile yapılan toplantılarda Türkler için çok önemli olduğu bilinmektedir. Kemer çok uzundur, bele iki kez sarıldıktan sonra bağlanmaktadır. An Qie’nin yakınında oturan hizmetkarınki ile aynı toplantıdaki Sogdlar’ınki farklılaşmaktadır. Hiç bir metal aksesuar kemerde yer almamaktadır. Şüphesiz bir şekilde şölen için kullanılan kemer (kuşak) siyah ve yünden dokumadır. Uçlarında püskülleri de vardır. Türk halkı için dokuma kuşak etnografik olarak çok kereler kaydedilmiştir (Kuşağın erken dönem kazı alanlarında çok az korunmuş şekilde günümüze ulaşmış olması şaşırtıcı değildir).

7. Sonraki periyotta, tozlukların kemere (ya da kuşağa) bağlanarak kullanıldığı kaydedilmiştir (Festival, tören unsuru değildir).

Üst beden giyim- kuşamında beyaz ya da pembe rengin varlığı yüksek statüdeki bir göstergesidir. Bu tip kişiler tasvirlerde ön tarafta yer almaktadırlar. Daha düşük statülü kırmızı giysili olanlar ise arka tarafta durmaktadırlar. Bu durum Özellikle An Qie’nin lahit panellerinde dikkat çekmektedir. Aynı durum Miho Müzesindeki panellerdeki renk skalasında da görülür. Bu tabii ki bir tesadüf değildir. Çünkü; aynı durum Büyükelçiler Duvarı resimlerinde de görülmektedir (Yatsenko 2007, batı duvarında 26- 27 ve 19-18. kişiler). Sogutların rengarenk giysilerinde (hem Çin’de hem de anayurtlarında) böyle bir düzenleme tespit edilmemiştir. Günlük sıradan hayatta beyaz renk patrikte yoktur. Çok çok sonraları bile beyaz renk Ural- Altay Dağlarının insanları için saflığın, asaletin ve zenginliğin bir işaretidir ve zengin insanlar tarafından özel zamanlarda giyilmektedir (Örnek için bakınız: Dongak 2004: 226).

Detaylı kostümün yer aldığı iki küçük grup üst beden giyim – kuşam unsuru ya da kaftan (Uzunluğu, rengi, giyim tarzı, yaka formu, dekoratif süslemeleri) bakımından zengin bir çeşitlilikle Erken Dönem Türk toplumu soyluluğu göstermektedir (Fakat en yüksek sosyal statü değil). Bu sadece kaftanın, iki standart tipi sadece yaka tipindeki farklılığa karşılık gelmez. Ek olarak, kaftan diz üstü boyda kısa, ya da bedenine sadece üstü uzunluğunda, diz hizasında, diz altı ya da ayak bileğine kadar uzun da olabilmektedir. Giyim şekli olarak da farklılaşmaktadır. Erken dönem örneklerde tamamen kapalıyken diğer örneklerde alt kısmından iliklenmiş ya da omuza atılmıştır. İlk dönem tasvirlerde önün tamamen iliklenmiş olması nadir ve özel zamanlardadır. Ayakkabılarda da ayak bileği hizasında bot (muhtemelen ayakkabı), siyah uzun çizme, üçgen tasarımlı çizme ve tozluklar karşımıza çıkmaktadır. Metal detaylar içermeyen (Her iki grupta da) beyaz ve siyah renk kemer (ya da kuşak) ve uzun siyah yün dokuma kuşakların yanı sıra, plaka içeren deri kemerler ve metal

içermeyen tokasız kemerler de bizim için çok değerlidirler. Koleksiyonumuzdaki en detaylı tasvirler de dahi ne uzun çizmelerde ne de ayak bileği uzunluğundaki çizmelerde ayağa çizmenin bağlanarak ya da tokayla iliştilerle giyildiğine dair bir detay tespit edilmemiştir. Sosyal statüleri ve yaşlarıyla orantılı olarak farklı sakal stilleri bazı tasvirlerde karşımıza çıkmaktadır (1-2, 5, 12). Sogutlu An Qie'nin lahitindeki kabartmalarda kendisine eşlik eden Türk'ün küçük bir sakalı varken, yurt içindeki tasvirde sakal yoktur. Diğer tasvirlerde ise sadece bıyıklar vardır. Bıyıklar ya krem benzeri bir şeyle bükülmüş (Kıvrılmış) ya da aşağıya doğru serbest bırakılmıştır.

Bir bütün olarak Çinlilerin Erken Dönem Türk tasvirleri, bize onların kültürlerinin anlaşılmasında, güvenilir bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Figürlerdeki tasvirler büyük oranda doğru ve yerindedir. Ek olarak, bu tasvirler bize Türklerin erken dönemlerine dair giyim – kuşam tarihlerine (Birleşik Göktürk Devleti zamanına) de ışık tutmaktadır. 6. yy'da kaftanın üzerinde var olan dekoratif tasarımların (ya da onların tarihi anayurtlarında)Sogdlar'ın etkisi altında kalmış olabileceklerini göstermektedir. Sogut kolonileri Mançurya'nın doğusuna kadar ulaşmıştır. Türklerin etnik anayurtlarının sınırlarından Kutcha ve Hotan'dan esinlenen tek bir örnek görülmektedir (hizmetkârdaki iki taraflı üçgen yaka : 2). 7. yy Türk giyim- kuşamı Türklerin toplu göçleri sonucu değişikliklere (Çin, İran ve Sogut etkisi) uğramıştır. Onların sosyal statüleri doğrultusunda komplike yapıdadır. Dokunmuş kumaş ticareti, seçkin sınıfa dahil olma arzusuyla komşu büyük kentlerin ayrıcalıklı giyim kuşam- unsurları ödünç alınmış; fakat yine de yabancı kültürün unsurlarına direnç gösterilmiştir.

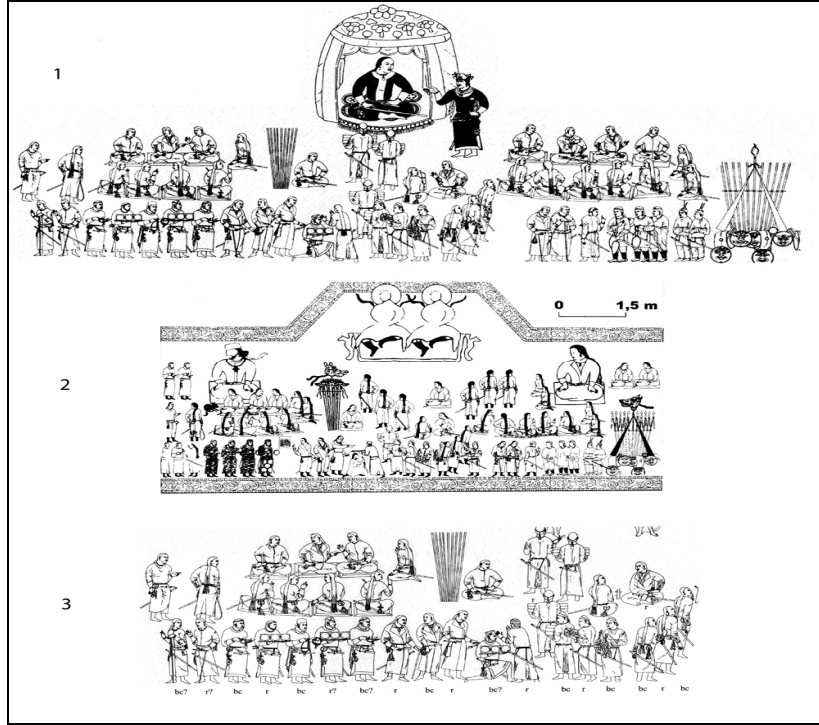
RESİMLER

Figür 1: Tuva Cumhuriyeti'nden (Kızııl'dan) bir taş heykelde başlık ve sarkıklarıyla birlikte kemer.

Figür 2: Rittüel objesi olarak Cengiz Han heykeli (Tuva Cumhuriyeti, Rusya (M. E. Kilunovskaya'nın fotoğrafı, 2007).

Figür 3. Türklerle ilgili tasvirleri yeniden yapılandırma çalışmalarının bazı varyantları, Semerkant Efrasiyab Büyükelçiler Salonu Batı duvarı, 7. yy'ın ortaları (1. Vaissière varyantı; 2. Markus Mode Varyantı[Mode 2006: 1]; 3. Alt seviyede onarım[Barbet 2006: Fig. 12]. François Ory'nin çizimleri.

Figür 4: An Qie'nin granit mezar yatağı (579), Kuzey Zhou hanedanlığı (Anjia[An Qie] lahiti 2003: 140)

Figür 5: An Qie'nin av sırasında soylu bir Türk'le buluşması (Panelin üst parçası) (Anjia[An Qie] Lahiti 2003: 181)

Figür 6: An Qie, soylu bir Türk'le zar (yada başka bir oyun?) atarken (Panelin alt bölümü) (Anjia[An Qie] Lahiti 2003: 182)

Figür 7: An Qie'nin soylu bir Türk ile Yurt içindeki görüşmesi. (Anjia[An Qie] Lahiti 2003: 184)

Figür 8: An Qie tarafından asil Türk'e şarap sunulurken (panelin üst seviyesinde).
(Anjia[An Qie] Lahiti 2003: 188)

Figür 9: Soylu Türk'ün An Qie'nin meskeninde ağırlanışı. (panelin üst seviyesinde). (Anjia[An Qie] Lahiti 2003: 188)

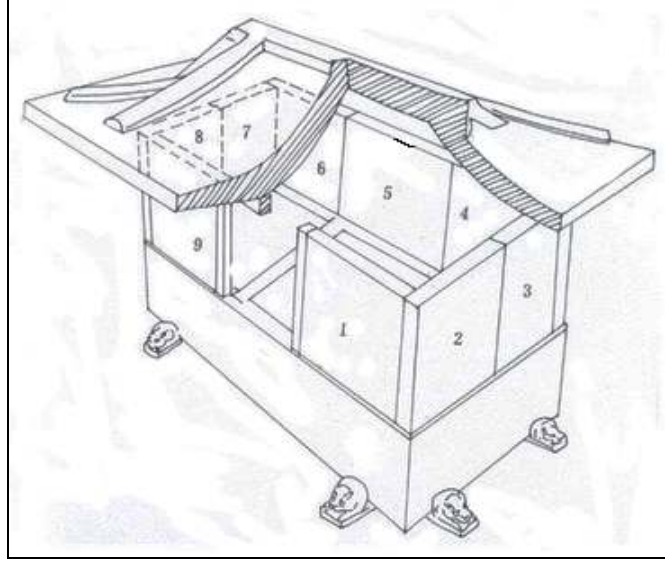
Figür 10: Figür 9. Soylu Türk'ün An Qie'nin meskeninde ağırlanışı. (Figürlerin üst kısımları detalandırılarak). (Anjia[An Qie] Lahiti 2003: 170)

Figür 11: Miho Müzesindeki (Shigaraki, Japonya) mermer ölüm yatağının panelinden süvarilerin görüntüsü (Miho Müzesi, 1997).

Figür 12: Miho Müzesindeki (Shigaraki, Japonya) mermer ölüm yatağının panelinden Türklerin avlanmalarının görüntüsü (Miho Müzesi, 1997, s. 250, fig. C).

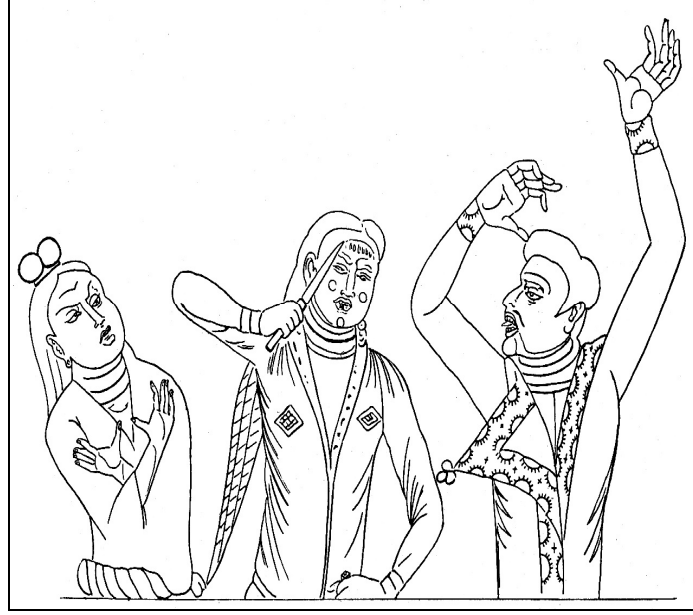
Figür 13: Yu Hong ve eşinin Taiyuan'daki Lahiti, Sui Hanedanlığı (Kuzey Zhou Lahiti 2001, No. 1, s. 34, fig. 14).

Figür 14: Yu Hong Lahiti Kuzey duvarındaki doğu panel 4 fotoğrafı (Lerner, 2007)

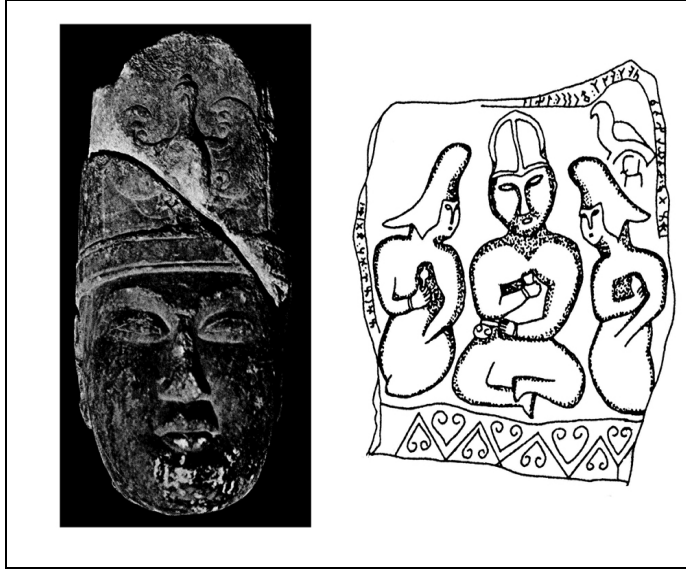
Figür 15: Yu Hong Lahiti Kuzey duvarında Türklerin avlanma sahnesi. (Kuzey Zhou Lahiti 2001, No. 1, s 36).

Figür 16: Türk Matemi. “ Budanın Yas dünyasının İnsanları” duvar resminden detay. Kızıl, Maya Mağarası (Grünwedel, 1912: 180, fig 415).

Figür 17: Schloos Koleksiyonundan insan figürü (Schloss E. , 1969, No 42)

Figür 18: Moğolistan'ın doğusundan 7. -8. yy imajlarında ortak. Kültigin Kağan heykeli (Nowgorodowa 1980, fig. 194) – taşın çevresinde kabartma (Voitov 1996, fig. 67).

Figür 19: 7. yy Kytcha Vahası duvar resimlerinde erkek üst beden giysilerinde yeşil renk. 1. Kızıl, Mağara 192; 2. Kızıl Yeni Mağara 3. Subashi Kutsal Emanet Sandığı (Hu Xuchu, Qi Xiaoshan 2006, 94, 97, 171)

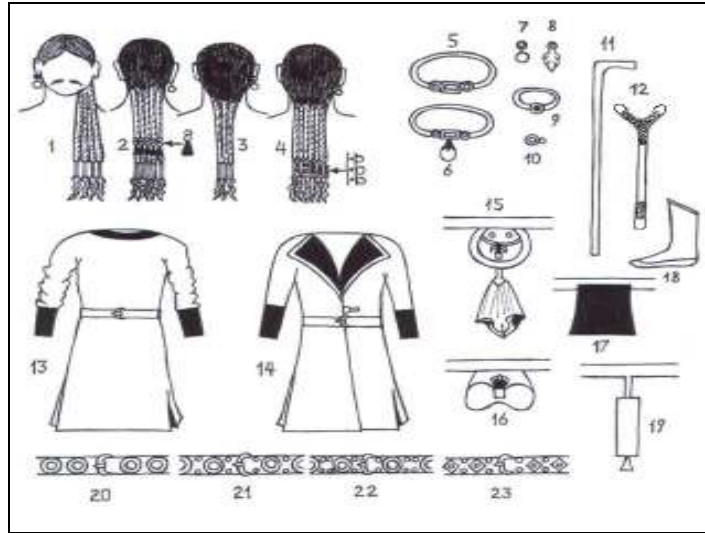
Figür 20 – 23: Sanders Koleksiyonundan insan Figürleri (M. Sanders, 2008).

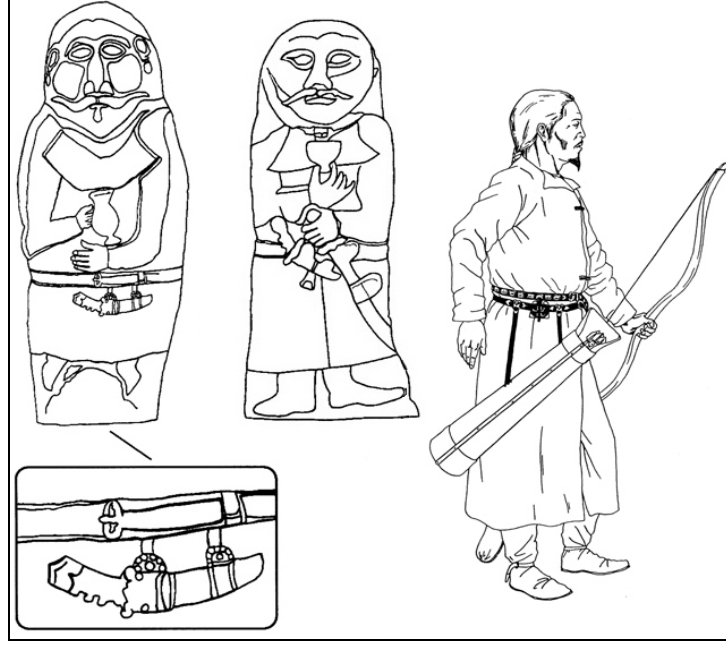
Figür 21 – 22: Özel Koleksiyonlardan insan figürleri (Sotheby'nin katalođu) (M. Sanders, 2008)

Figür 24: Turfan Vahasındaki lahitten insan figure (Study on the Costume 1995: 200, fig. 371).

Figür 25: 7. yy ortalarına ait Efrasiyap'taki Büyükelçiler Salonu duvarı'ndaki Türk kostümleri (Semerkant) (Yatsenko 2004, Fig. 1)

Figür 26: 6. – 8. Yy'da Türk kemerleri 1 ve 2 de metal ayrıntı yoktur ve dirsek şeklinde parça görülmektedir. - Hançer tipleri (1. Kazakistandan diğeri (2) ise Sincan'dan) (Kubarev 2008: fig. 1); 3 Pozdnyakov'un çizimiyle plakalarla dekore edilmiş ve ok kılıfı asılıkemer (Kubarev 2005: Fig. 29).

Figür 27: Kökeni Kuzey Sincan'a dayanan başlık. 5. Ve 6. yy (İpek); Çin Millî İpek Müzesi No. 2592 (Road of Silk[İpek Yolu], s. 82, No. 15.

NOTLAR

- ¹ Sonra, Moğolistan'dan taş oyma figürlerde sağ tarafa kapanan kaftanla karşılaşmaktayız. Komşu ülke Çin'de tipiktir. Benzer heykeller Kültigin Anıtı Kompleksinde, Oltu taş oyma figürlerde de vardır. Sola kapama yakanın görüldüğü; benzer son figürü de Turfan Vahası'nda Bezeklik'te Budist Tapınağı 9'daki Aristokrat Uygur'dur.
- ² Tuva mezarlarından birinde bulunan bir kaftan mavi renktedir (Kubarev 2005:40=.Antik Semerkant'ta Büyükelçiler Salonu'nun batısındaki No 36'daki "resmi resepsiyon" tasvirinde yer alan ana karakter Türk'te de mavi renkte kaftan olduğu kaydedilmiştir (Muhtemelen Sogut başkentinde Ulu Kağan'ın bir bakanıdır).Bu renk muhtemelen Gök Tengri inancıyla ilgilidir.
- ³ Semerkant'taki bazı Türklerin üzerinde sarı renkte (Altın renkte ipek?) kaftan görmekteyiz (7., 8.yy'da Altay Bölgesinde göçrevliler arasında oldukça yaygındır:Kubarev 2005:27-30).Çin figürlerde sarı, sadece no 3'te ve astarının dönümünde kullanılmaktadır.Çin tasvirlerinde "Beyaz" renk ağırlıktadır.Tabii ki

eklemelidir ki bu kişisel renk tercihlerinden çok Tang Hanedanlığının sınırlı boya seçeneğine bağlıdır. Her seride az sayıda tasvir edilen kişide görülmektedir.

- ⁴ Kahverengi ipek yaklaşık olarak 7. 8. yy'da Kağanın çevresinde popülerdir (Mezarlar Altay Dağlarının zengin insanların değilidir). Aynı şekilde yeşilimsi, mor koleksiyonumuzda mevcut değildir (Kubarev 2005:30).
- ⁵ Bu Turfan Hanının ve Çin idarecinin yaptığı bir değişikliktir (Türlere maruz bırakılan). Çin İmparatoru tarafından 590'da yerel aristokratların saç örgülerini kesmelerinin medeniyete geçişte ve hayat tarzında "Büyük değişiklik" olacağına altı vurgulanmıştır.
- ⁶ 7. ve 8. yy'da Altay Bölgesi'nde ipek 2cm.genişliğinde tokalı ipek kurdele ilikleme işlevinde kullanılmaktadır. Her iki kurdela da 45 cm uzunluğunda olup mide hizasında dikilidir (Kubarev 2005:28, 33). Başka bir ilikleme şeklini (Geniş demir düğmeyle mide hizasından) de bazen Efrasiyab Türklerinde görmekteyiz (Fig.25, 14). Demir düğme Tuva'da Kokel Nekropolisi 23 Nolu mezarda da vardır. Yaka kapamada derinlik aynı dönem Altay ölü gömme alanlarına ve Semerkant duvar resimlerinde de belirgindir.

KAYNAKLAR

AL'BAUM L. I., 1975. *Wall Painting of Afrasiab (Nastennaya zhivopis' Afrasiaba)*. Tashkent (In Russian).

ANJIA [An Qie] Tomb, 2003. - *Anjia [An Qie] Tomb of Northern Zhou at Xi'an'*. Shaanxi Provincial Institute of Archaeology. Beijing (In Chinese).

ARZHANTSEVA I. A.-Inevatkina O. N., 2005. Once More on Afrasiab Painting: New Discoveries Quarter of Century Years Old (Eshche raz o rospisyakh Afrasiaba: novye otkrytiya, kotorym chetvert' veka) – *Central Asia: Sources, History, Culture (Tsentral'naya Aziya: istocniki, istoriya, kul'tura)* (Ed. by E. A. Antonova, T. K. Mkrtychev). Moscow.

ARZHANTSEVA I.-Inevatkina O., 2006. Afrasiab wall-painting revisited: new discoveries twenty-five years old - *Royal Nauruz in Samarkand. Proceedings of the Conference Held in Venice on the Pre-Islamic Paintings at Afrasiab* (Ed. by M. Compareti, E. de la Vaissère). Pisa, Roma, pp. 185-212.

BAYAR D., 1991. *Stone Statues of Mongolia (Kamannye izvayaniya Mongolii)*. Abstract of the PhD Dissertation. Ulanbaatar (In Russian).

BAYAR D.-Erdenebaatar D., 1999. *Stone Statues of Mongolian Altai Mountains*. Part 1. Ulanbaatar (In Mongolian).

CHARIKOV A. A., 1986. Pictorial Specificity of the Stone Statues of Kazakhstan (Izobrazitel'nye osobennosti kamennykh izvayanii Kazakhstana) – *Soviet Archaeology (Sovetskaya arkhologiya)*, 1986/1.

CHAVANNES E., 1903. Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux – *Collection of Works of Orkhon Expedition (Sbornik trudov Prkhonskoi ekspeditsii)*. Vol. VI. St-Petersburg.

CHICHUROV I. S., 1980. *Byzantine Historical Works: "Chronography" of Pheophanes, "Breviarium" of Niketporos. Texts, Translation and Commentaries*

(*Vizantiiskie istoricheskie sochineniya: "Hkronografiya" Feofana, "Breviarii" Nikifora. Teksty, perevod, kommentarii*). Moscow.

DOBZHANSKY V. N., 1990. Plate Decorated Belts of Nomads of Eurasia (Nabornye poyasa kochevnikov Azii). Novosibirsk.

DONGAK S. Ch., 2004. Color and Its Symbolics in Tuva Nomadic Culture (Tsvet i ego simbolika v tuvinskoj kochevoj kul'ture) – *Memoirs of Tuva Institute of Humanity Studies (Uchenye zapiski Tuvinskogo instituta gumanitarnykh issledovanii)*. Vol. XX. Kyzyl.

DOSYMBAEVA A., 2008. *Turkic Heritage of Eurasia of the 6th-8th cc. (Tyurkskoe nasledie Evrazii VI-VIII vv)*. Astana.

ELEUKENOVA G. Sh., 1999. *Essay on History of the Medieval Sculpture of Kazakhstan (Ocherk istorii srednevekovoy skul'ptury Kazakhstana)*. Almaty.

ERMOLENKO L. N., 2003. Could Ancient Turkic Statues Be Colored? (Mogli li raskrashivat'sya drevnetyurkskie izvayaniya?) – *Steppes of Eurasia in Antiquity and in the Middle Ages (Stepi Evrazii v drevnosti i srednevekov'e). Part II*. (Ed. by Yu. Yu. Piotrovky). St-Petersburg.

ERMOLENKO L. N., 2004. *The Medieval Stone Statues of Kazakhstan Steppes (Srednevekovye kamennye izvayaniya Kazakhstanskikh stepei)*. Novosibirsk.

ERMOLENKO L. N., 2007. Once More on the Problem of Original View on the Stone Nomadic Statues (Eshche raz k voprosu o pervonachal'nom vide kamennykh kochevnicheskikh izvayanii). – *Stone Sculpture and Small Art Plastic Wares of Ancient and Medieval Peoples of Eurasia (Kamennaya skul'ptura i melkaya plastika drevnikh i srednevekovykh narodov Evrazii) (Proceedings of Siberian Association of Primitive Art. Vol. 3)*. Barnaul.

ERMOLENKO L. N., 2008. *Pictorial Monuments and Epic Tradition on the Materials of Ancient and Medieval Nomadic Cultures of Eurasia (Izobrazitel'nye materialy i epicheskaya traditsiya po materialam kul'tury drevnikh i srednevekovykh kochevnikov Evrazii)*. Tomsk.

YESİN E. , 1979. Turk-i mah chihrah (Turkish Norm of Beauty in Iran) - *Akten des VII. Internationalen Kongresses für Iranische Kunst und Archäologie. München. 7-10 September 1976*. Berlin.

EVTYUKHOVA L. A., 1952. Stone Statues of South Siberia and Mongolia (Kamennye izvayaniya Yuzhnoi Sibiri i Mongolii) – *Materials and Studies on Archeology of the USSR (Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR)*. Vol. 24. Moscow, Leningrad.

GORELIK M. V., 2003. History of the Altai People' Cap (Istoriya altaiskoi shapki) – *Altaica*. Vol. VIII. Moscow.

GRENET F. , Riboud P. , 2007. A Reflection of the Heptalite Empire: The Biographical Narrative in the Reliefs of the Tomb of the Sabao Wirkak – *Bulletin of the Asian Institute (New Series)*, 17, 2003 [2007], pp. 133-143.

GRÜNWEDEL A., 1912. *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch Turkestan*. Berlin.

HAYASHI T., 2006. Sogutian Influence Seen in Turkic Stone Statues Focusing on the Fingers Representation - *Ēran ud Anērān. Studies Presented to Boris I. Marshak in Occasion of His 70th Birthday* (Ed. by M. Compareti, P. Raffetta, G. Scarcia). Venice.

HUO Xuchu-Qi Xiaoshan, 2006. *Buddhist Art in Xinjiang along the Silk Road*. Urumqi.

JULIANO A. L., 2006. Converging Traditions in the Imagery of Yu Hong's Sarcophagus: Possible Buddhist Sources - *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*. Vol. 1. Turnhout.

JULIANO A. L.-Lerner J. A., 1997. Eleven panels and two gate towers with relief carvings from a funerary couch – *Catalogue of the Miho Museum (South Wing)*. Shigaraki, pp. 247-257.

JULIANO A. L.- Lerner J. A., 2001. *Monks and Merchants. Silk Road Treasures from Northern China. Gansu and Ninxia, 4th-7th Century*. New York.

KHUDYAKOV Yu. S., 1998. Early Turkic Statues of Eastern Turkestan (Drevnetyurkskie izvayaniya Vostochnogo Turkestana) – *Ancient Cultures of Central Asia and Saint Petersburg. The Materials of the Russian Conference Devoted to the 70th Anniversary of A. D. Grach (Drevnie kul'tury Tsentral'noi Azii i Sankt-Petresburg. Materialy Vserossiiskoi nauchnoi konferentsii, posvyashchennoi 70-letiyu A. D. Gracha)*. St-Petersburg.

KUBAREV G. V., 2005. *Culture of Early Turks of the Altai (on Burial Monuments Materials) (Kul'tura drevnikh tyurkov Alataya [po materialam pogrebal'nykh pamyatnikov])*. Novosibirsk.

KUBAREV G. V., 2008. "Bending knee" - type Daggers of the Early Turkic Epoch (Kolenchatye kinzhaly drevnetyurkskoi epokhi) – *Cultures of the Steppes of Eurasia of the second half of the I millennium AD. Abstracts of the IV International Conference (Kul'tury stepei Evrazii vtoroi poloviny I tysyacheletiya n. e. Tezisy dokladov IV Mezhdunarodnoi konferentsii)* (Ed. by D. A. Stashenkov). Samara.

KUBAREV V. D., 1984. *Early Turkic Statues of the Altai (Drevnetyurkskie izvayaniya Alataya)*. Novosibirsk.

KUBAREV V. D., 1997. *Stone Statues of the Altai (A Short Catalogue) (Kamannye izvayaniya Alataya [Kratkii katalog])*. Novosibirsk. Gorno-Altai.

KUBAREV V. D., 2004. Ancient Steles and Statues in Rituals and Superstitions of Peoples in Central Asia (Drevnie steely i izvayaniya v obryadakh i sueveriyakh narodov Tsentral'noi Azii) – *Archaeology, Anthropology and Ethnology of Eurasia (Arkheologiya, antropologiya i etnografiya Evrazii)*, 2004/1, Novosibirsk.

KRYUKOV M. V., Malyavin V. V., Sofronov V. V., 1979. Chinese Nation on the Border of the Middle Ages (Kitaiskii etnos na poroge srednikh vekov). Moscow.

KRYUKOV M. V.-Malyavin V. V.-Sofronov V. V., 1984. Chinese Nation in the Middle Ages (the 7th- 12th cc) (Kitaiskii etnos v srednie veka [VII-XIII vv.]). Moscow.

KYUNER N. V., 1961. *Chinese Information on Peoples of South Siberia, Central Asia and the Far East (Kitaiskie izvestiya o narodakh Yuzhnoi Sibiri, Tsentral'noi Azii i Dal'nego Vostoka)*. Moscow.

LERNER J. A., 2005. *Aspects of Assimilation. The Funerary Practices and Furnishings of Central Asians in China (Sino-Platonic Papers. Vol. 168. December 2005)*. Philadelphia.

LU Enguo, 1999. Ancient Corpses of Subeshi - *The Ancient Corpses of Xinjiang* (Ed. by V. H. Mair). Urumqi, p. 96-112.

L'VOVA E. L., Oktyabr'skaya I. V. , Sagalaev A. M. , Usmanova M. S. , 1988. *Traditional World Outlook of Turks in South Siberia. Apace and Time. World of Artifacts. (Traditsionnoe mirovozzrenie tyurkov Yuzhnoi Sibiri. Prostranstvo i vremya. Veshchnyi mir)*. Novosibirsk.

Maadai-Kara. Altai People' Heroic Epic Poem (Maadai-Kara. Alatskii geroicheskii epos), 1973. Moscow.

MAHLER J., 1959. *The Westerners among the Figurines of the T'ang Dynasty of China*. Rome.

MARSHAK B. I., 2001. La thematique Sogutienne dans l'art de la Chine de la seconde moitié du VIe siècle - *Academie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 2001 janvier-mars*. Paris.

MARSHAK B. I., 2004. The Miho Couch and the Sino-Sogutian Works of Art of the Second Half of the 6th Century - *Bulletin of Miho Museum. Vol. 4*. Shigaraki.

Miho Museum. South Wing, 1997. Shigaraki.

MODE M., 2006. Reading the Afrasiab Murals: Some Comments on Reconstructions and Details - *Royal Naurüz in Samarkand. Proceedings of the Conference Held in Venice on the Pre-Islamic Paintings at Afrasiab (Ed. by M. Compareti, E. de la Vaissère)*. Pisa, Roma, pp. 107-128.

MOGIL'NIKOV V. A., 1981. Turks (Tyurki) – *Steppes of Eurasia in the Medieval Epoch (Stepi Evrazii v epokhu srednevekoviya)* (Ed. by S. A. Pletneva). Moscow.

Northern Zhou tomb of An Qie excavated in X'ian (In Chinese) - *Wenwu. 2001. No1*. Beijing (In Chinese).

NOWGORODOVA E., 1980. *Alte Kunst der Mongolei*. Leipzig.

RASPOPOVA V. I., 2004. Life and Artistic Conventions in the Reliefs of the Miho Couch - *Bulletin of Miho Museum. Vol. 4*. Shigaraki.

Road of Silk, 2007. – *Road of Silk. 5000 Years of the Art of Silk. Catalogue of the exhibition*. St. -Petersburg.

RONG Xinjiang, 2003. The Illustrative Sequence on An Jia' Screen: A Depiction of the Daily Life of a *Sabao* – *Orientalia*, 34/2, pp. 32-35.

RONG Xinjiang, 2004. Daily Life in Sogutian Colonies along the Silk Road - *Bulletin of Miho Museum. Vol. 4*. Shigaraki.

TASMAGAMBETOV I., 2002. Kulpytas [Funeral Monuments]. Astana.

Royal Naurüz 2006.–*Royal Naurüz in Samarkand. Proceedings of the Conference Held in Venice on the Pre-Islamic Paintings at Afrasiab (Ed. by M. Compareti, E. de la Vaissère)*. Pisa, Roma.

SCHLOSS E., 1969. *Foreigners in Ancient Chinese Art from Private and Museum Collections [Catalogue]*. March 27 through May 25, 1969. New York.

-
- SHAGALOV V. D.-Kuznetsov A. V., 2006. *Catalogue of the Coins of Chach. The 3th cc. Tashkent.*
- SHER A. Ya., 1966. *Stone Statues of Semirechye (Kamennye izvayaniya Semirech'ya).* Moscow, Leningrad.
- Short Report on the Tomb of Yu Hong, the Sui Dynasty, excavated in Taiyuan, Shaanxi - *Wenwu. 2001. No1* (In Chinese).
- Study on the Costume and Adornment of the Nationalities in Western Regions of China* (Ed. by Li Xiaobin). Urumqi, 1995 (In Chinese).
- VAINSHTEIN S. I., 1991. *World of Central Asian Nomads (Mir kochevnikov Tsentral'noi Azii).* Moscow.
- DE LA VASSIÈRE E., 2006. Les Turks, rois du monde a Samarcande - *Royal Naurūz in Samarkand. Proceedings of the Conference Held in Venice on the Pre-Islamic Paintings at Afrasiab* (Ed. by M. Compareti, E. de la Vaissère). Pisa, Roma, pp. 147-162.
- VOITOV V. E., 1996. *Early Turkic Pantheon and the Model of Universe in Cultic Funeral Monuments of Mongolia of the 6th-8th cc. (Drevnetyurkskii panteon i model' mirozdaniya v kul'tovo-pominal'nykh pamyatnikakh Mongolii VI-VIII vv).* Moscow.
- WANG Linshan-Wang Bo, 1996. *China's Cultural Relics of Grassland in Altay.* Urumqi.
- YATSENKO S. A., 2000. Chapter 3, "Costume" (Kostyum) – *Eastern Turkestan in Antiquity and Early Middle Ages. /Vol. 4/. Architecture. Fine Art. Costume (Vostochnii Turkestan v drevnosti i rannem srednevekov'e. (T. 4). Arkhitektura. Iskusstvo. Kostyum* (Ed. by B. A. Litvinskii). Moscow.
- YATSENKO S. A., 2004. Costume of Foreign Embassies and Inhabitants of Samarkand on Wall Painting of the 7th c. in the Hall of Ambassadors from Afrasiab as a Historical Source - *Transoxiana 8.* Buenos Aires.
- YATSENKO S. A., 2006a. *Costume of the Ancient Eurasia (the Iranian-Speaking Peoples) (Kostyum drevney Evrazii [iranoyazychniye narody]).* Moscow.
- YATSENKO S. A., 2006b. Late Sogutian Costume (5th –8th cc. AD) - *Ēran ud Anērān. Studies Presented to Boris I. Marshak in Occasion of His 70th Birthday* (Ed. by M. Compareti, P. Raffetta, G. Scarzia). Venice. (Internet-version, 2003)-
- YATSENKO S. A., 2007. Ancient Turks: Costume in Color Images (Drevnie Tyurki: kostyum na raznotsvetnykh izobrazheniyakh) – *Museum, November 2007 Internet-Conference "Antiquities in Museums Collections" (Internet-konferentsiya "Drevnosti v muzeinykh kollektsiyakh")* (ed. by T. N. Krupa), Kharkov.
- ZELENIN D. K., 1991. *Eastern Slavic Ethnology (Vostochnoslavyanskaya etnografiya).* Moscow.